

Jože Krall

Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941–1945

Doba od napada fašističnih sil na Jugoslavijo, ko so si trije okupatorji razdelili med seboj Slovenijo in jo razkosali na tri dele, v katerih je vsak izmed njih uvedel svoj poseben režim strahovanja in raznarodovanja Slovencev, pa vse do osvoboditve, pomeni za slovenski narod eno najtežjih razdobj, ko se je moral naš mali narod boriti za svoj obstoj. Odrešilna misel narodnoosvobodilnega boja, ki jo je postavila na čelo svojega programa Osvobodilna fronta slovenskega naroda in ki naj bi spodbudila slovensko ljudstvo k odporu proti fašističnim nasilnikom, je morala dobiti zato svoje mesto tudi v tisku.

Osvobodilna fronta, ki se je od vsega začetka zavedala pomembnosti tiska kot sile, ki »izraža, ustvarja in oblikuje javno mnenje« (Vida Tomšič na novinarski konferenci 1944), je potrebovala za svoje delo široko razporedeno mrežo ilegalnega propagandnega tiska. To pa je imela tedaj samo KPS, ki je bila pobudnik in organizator tako osvobodilnega gibanja kot slovenskega narodnoosvobodilnega tiska. KPS je imela tedaj edina največ izkušenj v ilegalnem delu in širjenju tiskovne propagande ter močno razpreden tiskarski in tehnični aparat po vsej Sloveniji.¹ Ta je dala na voljo osvobodilnemu gibanju svojo centralno tehniko, katere naloga je potem bila organizirano voditi vse ilegalno tiskarstvo in tisk, potreben za širjenje in utrjevanje osvobodilnega gibanja v vseh pokrajinah slovenskega ozemlja.

Centralna tehnika KPS je takoj po okupaciji Slovenije razširila svoje delo s tem, da je povečala zmogljivost že obstoječih ilegalnih tehnik ter organizirala nove ilegalne tiskarne in jim obenem zagotovila s svojim posebnim nabavnim aparatom vsa potrebna tehnična sredstva. Z zanesljivimi kurirskimi zvezami je povezala med seboj posamezne pokrajine, ki so jih ločili okupatorji z utrjeno mejo, še posebno važno pa je bilo pripravljavanje skrivališč (bunkerjev) za tehnike oziroma tiskarne, za bivališča ilegalnih političnih aktivistov in organiziranje dokumentne tehnike, ki je morala s precizno ponarejenimi okupatorskimi dokumenti omogočiti delo ilegalnim delavcem po vsej Sloveniji.² Na ta način organizirana in z izkušenim kadrom preskrbljena je Centralna tehnika KPS edina mogla biti kos vsem težavnim nalogam, ki jih ji je ves čas nalagal narodnoosvobodilni boj.³

¹ Boris Kidrič, Kratek obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 12 in Marica Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne tehnike. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 201–252.

² Savica Hočevar, Punkti dokumentne tehnike v letu 1941. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 254–263.

³ Razvoj in delo centralne tehnike KPS 1941–1945. Rokopis IZDG.

Za razmnoževanje prepotrebne literature se je v začetku posebno močno razvila ciklostilna tehnika, ki je lahko v kratkem času in v razmeroma številnih izvodih izdelala in razmnožila potrebne letake ali Slovenskega poročevalca. Ta je že sredi maja 1941 začel izhajati kot informacijski organ Osvobodilne fronte. Ker pa ni bil samo informativno glasilo Osvobodilne fronte, ampak je v svojih člankih izražal tudi jasna stališča do vseh pomembnih dogodkov ter s tem dajal tudi smernice za delo, ga je bilo treba razmnožiti v veliko izvodih.⁴ Vse to pa je bilo možno le z organiziranjem številnih ciklostilnih tehnik tako v Ljubljani,⁵ kakor izven nje⁶ v vseh pokrajinah, kamor so po skrivnih zvezah pošiljali v Ljubljani izdelano ilegalno literaturo, da so jo tamkajšnje tehnike ponatisnile za svoja področja.

Potreba po osvobodilnem tisku je že takoj v začetku narekovala ustanovitev ilegalnih tiskarn, ki so edine mogle razmnoževati tisk v večjih nakladah. Zato so v Ljubljani organizirali v letih 1941—1943 kar šest ilegalnih tiskarn. Vse svoje izdelke so natisnile v razmeroma visokih nakladah, saj so tiskali brošure v 5000 do 6000 izvodih, periodične liste v 6000 do 8000 izvodih, drobni tisk — letake in razne formularje — pa celo v 13 000 do 15 000 izvodih.⁷

Izkušnje, ki si jih je pridobila Centralna tehnika KPS v Ljubljani z graditvijo skrivnih bunkerjev in z organiziranjem ilegalnih tehnik in tiskarn, je posredovala tudi osvobodilnemu gibanju izven Ljubljane, kjer so v vseh pokrajinah Slovenije ves čas našega osvobodilnega boja prav tako razmnoževale osvobodilni tisk številne tehnike in tiskarne.

Že v letu 1941 so ponatiskovale osvobodilni tisk nekatere tehnike izven Ljubljane (v Novem mestu, na Jesenicah, v Kranju in Mariboru), večji razmah pa je doživel ilegalno tiskarstvo leta 1942, ko je bilo osvobojeno prvo večje ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem in se je preselilo vodstvo osvobodilnega gibanja na Dolenjsko (tehnika na Tisovcu). Tedaj so organizirali prve ilegalne tehnike v posameznih okrožjih (belokranjska, novomeška, stiška in notranjska tehnika) pa tudi vojaške enote (odredi in grupe odredov) so osnovale lastne vojaške tehnike in izdajale ter razmnoževale svoja glasila.⁸

V italijanski ofenzivi poleti 1942 je ilegalni tisk zunanjih tehnik sicer močno upadel, popolnoma prenehal pa ni več nikoli. Že v jeseni 1942 in pozimi 1942-43 so ponatiskovale osvobodilni tisk tehnike posameznih okrožij, ki so po italijanski ofenzivi delovale v varnejšem okrilju vojaških enot (npr. stiška

⁴ Samo SP so v letu 1941 razmnožili v 132 700 izvodih. — Glej France Škerl, Slovenski poročevalca 1941. Ponatis. Ljubljana 1951, str. 17.

⁵ V Ljubljani so delale tehnike po dosedaj zbranih podatkih na 55 mestih. — Glej Bibliografija izdanja u NOR 1941—1945. Beograd 1964, str. 814 in Adolf Arigler, Prve ciklostilne tehnike. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 264—275.

⁶ Spomladi leta 1942 je bilo v bližnji okolici Ljubljane 14 stalnih tehnik. — Glej Marica Cepe, Ogorčen boj proti okupatorjevi blokadi. IX. pohod po poteh okupirane Ljubljane. Ljubljana 1965, str. 23.

⁷ Ludvik Čarni, Ilegalne grafične tehnike CT KPS v Ljubljani. Kronika 1960, str. 1—8. — Po nepopolnih podatkih so ilegalne tiskarne v Ljubljani izdelale od septembra 1941 do marca 1943 76 000 raznih listov, 72 000 brošur, 1 775 000 letakov in parol ter 52 000 formularjev ali tiskovin. Glej Rado Cenčič, Partizanske tiskarne med narodnoosvobodilno vojno. Grafična revija 1953, št. 3, str. 12—18.

⁸ Partizanski vestnik, glasilo Notranjskega odreda. Dolenjski partizan, glasilo Dolenjskega odreda. Mlada pest, glasilo II. grupe odredov. Glas partizanov, glasilo III. grupe odredov.

tehnika pri Zahodnodolenjskem odredu),⁹ pojavita pa se celo že 2 tehniki v Slovenskem primorju,¹⁰ 3 na Gorenjskem¹¹ in 3 na Štajerskem.¹²

Ljubljana je tudi po odhodu vodstva osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje ostala center ilegalnega tiskarstva vse dotlej, dokler se ni vodstvo osvobodilnega gibanja v jeseni 1942 preselilo z Roga — s krajšim vmesnim bivanjem v Podlipoglavu — v Dolomite, torej v bližino Ljubljane. Tam se je razvil nato nov center našega osvobodilnega tiska, tako imenovana Dolomitska tehnika (imenovana tudi tehnika glavnega poveljstva), ki je prevzela razmnoževanje naših osrednjih listov in druge literature.¹³

Z reorganizacijo narodnoosvobodilne vojske po italijanski ofenzivi jeseni 1942 in z njenimi uspehi pozimi in spomladi 1942-43 ter z notranjo utrditvijo enotne politične organizacije Osvobodilne fronte s podpisom dolomitske izjave se prične ponoven razmah osvobodilnega gibanja in obdobje živahne politične dejavnosti, s tem pa tudi ponovna rast osvobodilnega tiska.

Povratak vodstva osvobodilnega gibanja iz Dolomitov na Rog v aprilu 1943 je narekoval tudi organiziranje močnejše ciklostilne tehnike, ki naj bi razmnoževala in izdajala osrednji osvobodilni tisk. Iz nekdanje okrožne stiške tehnike, ki se je v marcu 1943 preselila iz Mirenske doline na Kraljevi kamen na Rogu, se je razvila v naslednjih mesecih močna ciklostilna tehnika imenovana Urška 14, ki je prevzela razmnoževanje osrednjega narodnoosvobodilnega tiska in vlogo centralne tehnike.¹⁴ Razen te tehnike je do kapitulacije Italije ponatiskovalo osrednji osvobodilni tisk na Dolenjskem, v Beli krajini, na Kočevskem in Notranjskem še 8 ciklostilnih tehnik. Poleg ponatisov osrednjega tiska so razmnoževale za svoje terene radijska poročila in razne letake, pa tudi okrožnice in drugo za potrebe političnih ali upravnih organov na svojem območju.¹⁵

Tudi v drugih slovenskih pokrajinah so leta 1943 v obdobju pred kapitulacijo Italije nastajale nove ciklostilne tehnike. Razmnoževale so predvsem osrednja glasila in brošure, ki so jih dobivale iz osrednje tehnike Urške 14. Tako so v Slovenskem Primorju razmnoževale osrednji tisk 4 tehnike,¹⁶ izdajale

⁹ Tone Marinček-Bregar, Urška 14. Slovenski poročevalec 1955, št. 62 do 81. — Radko Polič, Žita zorijo, II. del. Zavod Borec Ljubljana 1960, str. 42.

¹⁰ Tehnika v Ajševici pri Gorici, tehnika Soškega odreda na Vipavskem, pozneje na Tolminskem. — Po bunkerjih s prvo tiskarno. Partizan. Trst 1. II. 1946 (enkratna izdaja).

¹¹ Tehnika I. grupe odredov, tehnika Poljanskega bataljona, pozneje tehnika pokrajinskega komiteja, tehnika štaba Kokrškega odreda. — Poročilo pokrajinskega tehnika Adolfa Ariglerja-Bodina z dne 30. X. 1943 v AT IZDG in Emil Cesar, Ilegalne in partizanske tehnike na Gorenjskem do aprila 1943. Loški razgledi VII, 1960.

¹² Tehnika Robida nad Kaplo vasje pri Preboldu, tehnika v Št. Vidu na Planini pri Grabenski mami za Kozjansko in tehnika II. grupe odredov na Dobrovljah pri Creti. — Terčak Stane, Ilegalne partijske tehnike in tiskarne. Celjski tednik 1955, št. 46; Rado Zakonjšek-Cankar, Ciklostilne tehnike na Štajerskem, Ljudska pravica, 21. VII. 1956, spominska izdaja.

¹³ Glej J. Udovič: Pregled slovenskega narodnoosvobodilnega tiska in tehnik ter tiskarn v dobi NOB. Rokopis v IZDG, str. 6.

¹⁴ Glej Tone Marinček-Bregar, navajam v opombi 9.

¹⁵ Tehnika Jožica, Krimska tehnika, Novomeška okr. teh., pomožna teh. Gornjanci, Belokranjska tehnika, Ivica 11, Notranjska teh., Ribniška teh. — Poročila tehnik v AT IZDG in poročila T. Marinčka-Bregarja L. Rojcu-Mihi T. z dne 9. III. 1943 in 20. III. 1943.

¹⁶ Tehnika za sever pozneje imenovana Krn, Južnoprimorska tehnika pozneje Snežnik v Gabrovici v Istri, tehnika PK KPS za Primorsko na Pivki in tehnika

pa so enkrat ali dvakrat mesečno Primorski poročevalec, vestnik slovenskega naroda na Primorskem. Na Gorenjskem je bilo do jeseni 1943 ustanovljenih 11 tehnik, ki so bile razdeljene po štirih gorenjskih okrožjih.¹⁷ Na Štajerskem kjer so bile razmere za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja najtežje, pa je delalo do jeseni 1943 le 5 tehnik¹⁸ in na Koroškem v slovenskem delu 2, onstran meje v Avstriji pa tudi 2 tehniki.¹⁹

Ko je bila po italijanski kapitulaciji osvobojena vsa Dolenjska, Notranjska in Slovensko Primorje, je doživelo partizansko tiskarstvo poseben razmah, saj so centralni glasili Slovenski poročevalec in Ljudsko pravico tiskali najprej v Pavličkovi tiskarni v Kočevju, ki je v kratkem razdobju do nemške ofenzive (21. oktobra 1943) natisnila 39 raznih tiskov v velikih nakladah od 3000 do 14 000 izvodov.²⁰ Še pred nemško ofenzivo so partizanski tiskarji prenesli tiskarske stroje iz tiskarn v Kočevju in Novem mestu v kočevske gozdove, kjer sta se leta 1944 razvili dve veliki tiskarski bazi, od katerih je imela vsaka po en velik brzotiskalni stroj in manjši tiskarski stroj (tigel), to je tiskarna Triglav na Goteniškem Snežniku in Partizanska tiskarna na Rogu.²¹ Ti sta od jeseni 1943 do pomladi (aprila) 1945 tiskali vse naše osrednje časopise, mno-

Matajur v Brdih (Kojško). — J. Oblak, Partizanski tisk na Primorskem. Primorske novice 1960, št. 27—31; isto Primorski dnevnik 1961, št. 100—107 in Slovenski Jadran 1954, št. 27—32. — Kavčič Bogomil, Cikl. teh. Krn. Tolminski zbornik 1956. — Članek cit. v op. 10. — Jeršin Živka, Part. teh. Matajur. Slov. Jadran 1955, št. 33.

¹⁷ V škofjeloškem okrožju: Pokrajinska tehnika KPS, okrožna tehnika Škofja Loka (Miloš Zihler) in okrajna tehnika za Selško dolino imenovana Črni dvor.

V kranjskem okrožju: tehnika Kranj 1 v Kokri nad Povšno, Kranj 2 in Kranj 3 (obe v bližini prve).

V jeseniškem okrožju: Bohinjska rajonska tehnika imenovana Orel pozneje T I., rajonska tehnika Gorje-Bled na Mežaklji pozneje T II., in okrožna tehnika OK Jesenice na Rečici pri Bledu. — Glej vire cit. v op. 11.

V kamniškem okrožju: T I v Duplici in rajonska tehnika za Zasavje v Petelinjskih gozdovih pri Dolskem. — Glej E. Cesar, Razvoj in delo ilegalnih partizanskih tehnik na Kamniškem. Kamniški zbornik VII. 1962 in isti Partizanske tehnike na Gorenjskem v l. 1943. Loški razgledi IX. 1962, str. 11—32.

¹⁸ Tehnika Cankar pri Smiklavžu pri kmetu Skutniku, tehnika Janoš v Senožetih pri Litiji, tehnika Dušan na Bohorju v Podpeči pri Grabenski mami, tehnika v Pesnici pri Mariboru pri Kerenčičevih in Mali Nedelji. — Glej liter. cit. v op. 12 in kartoteko tehnik v IZDG ter Hribar Franc-Savinjšek, Tehnika Cankar. Med Mrzlico in Dobrovljami. 1955, str. 180.

¹⁹ Tehnika OK KPS za Koroško nad Črno, tehnika OK KPS šaleško-mislinjskega na Spodnjem Razborju ter Podjunska tehnika v Beli pri Železni Kapli in Pokrajinska tehnika za Koroško v Rožu nad Mačami pozneje imenovana Obir. — Glej J. Krall, Skrivna ognjišča slovenske besede na Koroškem. Ljud. pravica 21. VII. 1965, spom. izdaja in B. Zolnir, Partizanski tisk ob Meži, Mislinji, Dravi. Maribor 1962.

²⁰ Pavličkova tiskarna je natisnila 6 številc SP v nakladi 6000—10 000 izv., 1 štev. LP v 6000 izv., 19 lepakov in 13 primerkov drugih tiskovin. Letaki oz. lepaki so izšli v 8000—14 000 izvodih, formularji v 800—3000 izv. — Podatki zbrani po arhivskih zapiskih CT KPS v AT IZDG. — Glej J. Krall, Razvoj in delo centralnih partizanskih tiskarn »Triglav« in »Partizanske tiskarne« od kapitulacije Italije do osvoboditve, rokopis za nalogo pri SBK.

²¹ Že v novembru 1943 je začela na Got. Snežniku delati z malim tiskarskim strojem tiskarna imenovana 11-A, od marca 1944 pa v Dol. Brigi z velikim brzotiskalnim strojem tiskarna 12-A, ki sta se v maju združili in dobili avgusta skupno ime Triglav. V juniju 1944 so prepeljali izpod Goteniškega Snežnika brzotiskalni stroj iz kočevske tiskarne in ga popravili v partizanskih delavnicah ter ga nato postavili v na novo zgrajeni tiskarski bazi nad Podstenicami, kamor so pripeljali tudi mali tiskarski stroj (tigel) iz tiskarne 13-A (bivša Urška 14). J. Krall, Cit. v op. 20.

go brošur in drobnega tiska v velikih nakladah tako, da sta oskrbovali s tem tiskom vse centralno osvobodjeno ozemlje in deloma zalagali s svojimi tiski tudi druge slovenske pokrajine. Obe tiskarni sta delali do srede aprila 1945, ko so tiskarno Triglav izsledili iz južnih pokrajin umikajoči se četniki ter jo uničili. Partizansko tiskarno pa so morali zaradi nemško-domobranskega pritiska na Kočevski Rog v aprilu 1945 umakniti iz roških gozdov. Za kratek čas do popolne osvoboditve Slovenije sta tiskali naše osrednje liste tiskarni, ki so ju prevzeli naši tiskarji v takrat že osvobojenem Zadru, zadnji dve številki Slovenskega poročevalca pred osvoboditvijo Ljubljane pa so že natisnili v tedaj osvobojenem Trstu.²²

V ponazoritev dela obeh naših največjih tiskarn naj navedem le nekaj števil. Od skupnega števila 21 časopisov,²³ kolikor sta jih tiskali naši osrednji tiskarni, jih je tiskarna Triglav tiskala 7 (36 števil), Partizanska tiskarna 6 (55 števil).²⁴ Izmenoma sta tiskali obe tiskarni še 8 časopisov (skupaj tiskanih 178 števil; od tega je natisnila tiskarna Triglav 98 števil, Partizanska tiskarna 80 števil). Tako odpade na tiskarno Triglav natis vsega 15 časopisov (skupaj 134 števil) in 40 brošur ali knjig, na Partizansko tiskarno pa 14 časopisov (skupaj 135 števil) in 56 brošur.²⁵ Obe tiskarni sta natisnili tudi vrsto drobnega tiska ter veliko število obveznic in bonov.²⁶

Tema tiskarnama se je na centralnem osvobojenem ozemlju decembra 1944 pridružila še tiskarna glavnega štaba Slovenije, ki je dobila tiskarski stroj ene izmed gorenjskih tiskarn (7-A v Kamniški Bistrici), ki so ga prepeljali v Črnomelj.²⁷ Tu je tiskal predvsem za potrebe vojske. Od 9. aprila 1945 pa so v tej tiskarni tiskali tudi Novice, glasilo Osvobodilne fronte za Dolenjsko in Notranjsko, ki so izhajale nato kot prvi tiskan dnevnik na Dolenjskem med NOB vse do 27. aprila 1945, ko je morala tiskarna zaradi premika glavnega štaba ob zaključnih operacijah proti Trstu, prenehati z delom.²⁸

Kljub temu da so tiskale osvobodilni tisk na centralnem osvobojenem ozemlju v letih 1944-45 kar 3 tiskarne, pa so razmnoževale ta tisk tudi ciklostilne tehnike. Poleg osrednje ciklostilne tehnike, ki je bila v sestavu tiskarne

²² J. Krall, Partizanska tiskarna Triglav na Goteniškem Snežniku. Prispevki za zgodovino del. gibanja 1960, št. 1 in I. Štrekelj-Florjan, Partizanski tiskarni v osvobojenem Zadru. Ljudska pravica 21. VII. 1956, spominska izdaja.

²³ Corriere partigiano, Delavska enotnost, Kmečki glas, Ljudska pravica, Mlada pest, Mladina, Naša vojska, Naša žena, Nova Jugoslavija, Novi rod, Novice, Oesterreichischer Freiheitskämpfer, Pavliha, Pregled dogodkov, Prosveta, Slovenski partizan, Slovenski pionir, Slovenski poročevalec, Tekmovanje zmage, Uradni list SNOS, Vestnik Glavnega štaba NOV in POS.

²⁴ Tu je vštet tudi Pregled dogodkov vojnih in političnih, od katerega je Partizanska tiskarna natisnila 20 števil (od št. 30 z dne 16. III. do št. 49 z dne 21. V. 1944), sicer pa so ga razmnoževali na ciklostilu.

²⁵ Podatki zbrani po poročilih in eksped. polah obeh tiskarn.

²⁶ Po doslej zbranih podatkih je natisnila tiskarna Triglav 67 letakov oz. lepakov, Partizanska tiskarna pa 85 letakov. Obveznic 3% posojila pa je bilo poslanih samo v začetku decembra 1943 7050 komadov v skupni vrednosti 13,170.000 Lit. — Pismo CT KPS z dne 15. XII. 1943.

²⁷ Poročilo CT KPS grafični oddelek za Gorenjsko, Štajersko in Koroško z dne 12. XI. 1944.

²⁸ Novice so začele izhajati 26. I. 1945 in so izhajale najprej dvakrat ali trikrat na teden ter jih je do 8. IV. 1945 tiskala Partizanska tiskarna, nato pa so izhajale dnevno ter jih je tiskala tiskarna glavnega štaba. Vsega je izšlo 44 števil. (Bibliografija NOR str. 646 št. 8721.)

13-A ali Partizanske tiskarne, so razmnoževale še 3 okrožne tehnike²⁹ razna glasila, brošure in drobni tisk za potrebe svojih okrožij. Posebno močno so se razvile v tem obdobju vojaške tehnike pri posameznih enotah, od katerih so skoraj vse izdajale in razmnoževale svoja lastna glasila (tehnika VII. korpusa celo Dnevnik) in krajše ali daljše reportaže v obliki brošur. Vojaških tehnik na centralnem osvobojenem ozemlju je bilo 15.³⁰

Tudi v vseh drugih slovenskih pokrajinah je doživelo partizansko tiskarstvo svoj višek v letu 1944, saj so v Slovenskem Primorju tiskale osvobodilni tisk kar 3 partizanske tiskarne (Ančka 222, Julij 63, pozneje imenovana Doberdob, in Slovenija).³¹ Od teh je tiskarna Doberdob pričela tiskati Partizanski dnevnik (prvi dnevnik med NOB v Jugoslaviji), nato pa ga je tiskala vse do osvoboditve tiskarna Slovenija, ki je natisnila od septembra do konca leta 1944 vsega 102 številki, v letu 1945 pa 87 številčk.³² Vse tri primorske tiskarne so med svojim obstojem natisnile 2 612 419 izvodov raznih tiskov.³³ Poleg ciklostilnih tehnik, ki so razmnoževale osvobodilni tisk že pred kapitulacijo Italije, je v obdobju po kapitulaciji Italije do osvoboditve v Slovenskem Primorju razmnoževalo ta tisk še 17 drugih nevojaških in 14 vojaških tehnik.³⁴

Na Gorenjskem se je še posebno razmahnilo partizansko tiskarstvo po zlomu osi Rim—Berlin, saj je že sredi decembra 1943 začela delovati prva ilegalna tiskarna v kamniškem okrožju (tiskarna OK KPS Kamnik, pozneje imenovana 7-A),³⁵ ki sta se ji pridružili v prvih mesecih leta 1944 še tiskarni

²⁹ Belokranjska (8B), Novomeška in Notranjska.

³⁰ Odredne: Belokranjskega in Dolenjskega odreda. Brigadne: Tomšičeve, Guščeve, Cankarjeve, Levstikove, Ljubljanske, Bračičeve, Belokranjske, I. art. brig. Divizijske: 14., 15. in 18. divizije, teh. VII. korpusa in Glavnega štaba NOV in POS. — Bibliogr. NOR str. 803—806.

³¹ Ančka 222 je začela delati aprila 1944 na Vogarškem in je obratovala tu do avgusta 1944, nakar se je preselila. Julij 63 je tiskala v grapi v bližini Gor. Trebuše najprej kot tiskarna IX. korpusa, avgusta 1944 pa je tiskarno prevzela PT KPS za Slov. Primorje in je dobila ime Doberdob, se nato združila s tisk. Slovenijo, nato pa ponovno začela tiskati samostojno v bližini Stopnika. Tiskarna Slovenija je delala v stirmi grapi pod Vogalci pri Vojskem od 17. IX. 1944 dalje do osvoboditve. — Glej V. Ilovar, Razvoj tiskarn in ciklostilnih tehnik v Slov. Primorju. LP. 21. VII. 1956; spom. izd. in Čenčič cit. v op. 7.

³² Partizanski dnevnik je začel izhajati že 26. XI. 1943 ciklostiliran in ga je najprej izdajal prop. ods. XXXI. diviz. Triglavske, nato pa prop. ods. IX. korpusa ter je postal 1. VI. 1944 (št. 143) glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko. Do št. 234 je izhajal ciklostiliran, nato pa ga je tiskala tisk. Doberdob 13 številčk, od št. 235 (5. IX. 1944) do št. 247 (17. IX. 1944), od št. 248 (18. IX. 1944), dalje ga je tiskala tiskarna Slovenija, pos. izd. z dne 3. V. 1945, št. 88 (6. V. 1945) in št. 89 (7. V. 1945) pa so bile tiskane že v osvobojenem Trstu.

³³ Glej V. Ilovar cit. v op. 31. Rado Čenčič navaja (glej članek cit. v op. 7, str. 17), da so tiskale vse primorske tiskarne 10 časopisov v skupni nakladi 1 600 000 izvodov, 64 000 izvodov brošur ter 800 000 izvodov letakov in raznih tiskovin.

³⁴ Bojnik (K-40), Čaven (I-38), Doberdob pozneje Bojnik, Grmada (J-39), Javornik (G-36), Jelenk (A 30), po združitvi s tehniko Porezen (R-46), Mlada (M-42), Morje (0-44), Nanos (B-31), Porezen (D-33), Sabotin (H-37), Skala (I-41), Slavnik (N-43), Špik, Drago, Žena, teh. Prop. centra za Slov. Benečijo. Teh. Briško-beneškega odreda, teh. Gradnikove, Gregorčičeve, Kosovelove brigade in brigade Gorica (samo l. 1943), teh. XXX., XXXI. in XXXII. divizije, tehnika IX. korpusa, tehnike Andrej, Crni, Rudi in Tone ter teh. III. oper. cone. — Podatki iz AT IZDG in arhiva v Goriškem muzeju v Kromberku (arhiv PT KPS za Slov. Prim. od junija do decembra 1944). M. Breclj, Bibl. partiz. tiska na Prim. Gorica 1965, str. 166 in 167 in V. Ilovar cit. v op. 31.

³⁵ Delala od 15. XII. 1943 v Šrajevi opekarni v Radomljah, se nato selila v Rudnik, kjer je delala 8 mesecev in nato avgusta 1944 v Kamniško Bistrico, kjer

8-A in 4-M,³⁶ tako da so delovale na Kamniškem vso prvo polovico leta 1944 kar tri tiskarne, dokler jih niso v septembru 1944 preselili na Štajersko.

Tudi na desnem bregu Save na področju Poljanske in Selške doline so nastale v letu 1944 kar 3 partizanske tiskarne (Julija, Trilof in Donas), ki so natisnile 196 raznih tiskov v skupni nakladi 881 837 izvodov.³⁷ Že v jeseni 1943 in v začetku leta 1944 so nastale na Gorenjskem tudi nove ciklostilne tehnike.³⁸ Po reorganizaciji gorenjskih tehnik julija 1944 so spadale vse tehnike pod ciklostilni oddelek pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko ter so se tudi preimenovali.³⁹ Konec leta 1944 je razmnoževalo osvobodilni tisk na Gorenjskem 11 ciklostilnih ter 3 vojaške tehnike.⁴⁰

Na Štajerskem je dosegel narodnoosvobodilni tisk svoj višek šele po prihodu XIV. divizije leta 1944, ko so nastajale na posameznih področjih nove ciklostilne tehnike, ki jih je bilo na Štajerskem v letih 1944 in 1945 vsega 20.⁴¹

je tiskala do preselitve kadra novembra 1944 na Štajersko. Stroj tigel znamke Viktorija so prepeljali nato v Črnomelj, kjer je tiskal v tiskarni Glavnega štaba Slovenije skoro do osvoboditve. — Poročilo citirano o. vp. 27 in poročila CT KPS iz novembra oz. decembra 1944; glej tudi Kamniški zbornik VIII, 1962, str. 85.

³⁶ Tiskarna 8-A imenovana tudi 30-A je delala v kletnih prostorih hiše Antona Rožiča v Viševku od marca 1944 in je imela avtomatski tiskarski stroj na električni pogon znamke Heidelberg (glej Kamniški zbornik VIII, str. 101). Tiskarna 4-M je delala v gozdni baraki v Petelinjem v hribih nad Vinjami in je pričela z delom verjetno v začetku maja 1944. Imela je star tiskarski stroj tigel (Kamniški zbornik VIII, str. 102). Vse tri kamniške tiskarne so spadale v grafični oddelek A PT KPS za Gorenjsko. — Poročilo PT KPS za Gorenjsko št. 1544/44 od 22. VIII. 1944.

³⁷ Tiskarna Julija je začela delati v bunkerju pri Logu v Poljanski dolini 26. III. 1944, se nato selila v bližino vasi Brode, kjer so jo odkrili in 23. VII. 1944 uničili škofjeloški domobranci. Tiskarna Trilof je začela obratovati 5. VII. 1944 v Belem potoku v Ločniški dolini, odkoder se je septembra 1944 selila v Davčo, kjer je nato delala od osvoboditve. Tiskarna Donas je začela tiskati 20. VIII. 1944 v Ločniški dolini, se v novembru 1944 selila pod Jelovico v bližino vasi Rudno ter tik pred osvoboditvijo v Bohinj. Vse te tri tiskarne so spadale v grafični oddelek B PT KPS za Gorenjsko. — Glej J. Krall, Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka B PT KPS za Gorenjsko. Letopis MNO za leti 1956 in 1957.

³⁸ Tehnika Greben v hribih nad Tržičem, tehnika II-A Jelovica pod vasjo Jamnik, tehnika Skala v bližini Bohinjske Bistrice, Drava pod Jelovico pri Rudnem, tehnika Smlednik v Dragočajni v bližini Medvod ter tehnika RK Mengeš, T 4 v Mali Loki pri Ihanu in T 5. — Kartoteka tehnik v IZDG.

³⁹ Okrožna tehnika Jesenice v Zlatorog, tehnika Nagelj v Špik, tehnika I Tržič v Greben, okrož. teh. Kranj v Jošt, okrož. tehn. Škofja Loka v Darja tehnika I-A v Benko, tehnika II-A v Jelovico, tehnika III-A v Dravo, kamniška tehnika T 3 v Brano, T 4 v Grintovec, T 5 v Skalo. — Poročila tehnik v arhivu PT KPS za Gorenjsko. Glej tudi Kamniški zbornik VIII, 1962 str. 57—120.

⁴⁰ Tehnika Gorenjskega, Kokrškega in Kamniško-zasavskega odreda.

⁴¹ Tehnika Aškerc nad Panečami pri Jurkloštru, Dušan pozneje France Prešeren na Bohorju, Lojze Hochkraut nad Dolom pri Trbovljah, Polh pozneje Slavko Šlander v Zgornji Savinjski dolini nad Mozirjem, Janoš pozneje Vilko Podlimbarski v Senožetih v Moravški dolini, Skovik nad Škalskimi Cirkovcami v Šaleški dolini, pozneje Kajuh nad Vodrižem v Mislinjski dolini, Kristof-Stane Ilc nad Primožem na Pohorju, Drava pri Sveti Ani na Pohorju, Mernik nad Oplotnico, Svoboda na Pačeškem vrhu na Pohorju, Lacko v Stogovcih na Ptujskem polju, Prežihov Voranc, Netopir nad Prevaljami, Bojan 33 pri Dravogradu, Tonček Žerjal pri Slovenski Bistrici, Mladinska tehnika Miha Čop nad Ljubnim v Zgornji Savinjski dolini ter vojaška tehnika XIV. divizije, tehnika IV. operativne zone Sever nad Mislinjem na Pohorju in Jug v Šmihelu na Mozirski planini ter pokrajinska tehnika v Ljubnem. — Izjava Rada Zakonjska-Cankarja z dne 17. IV. 1946 v IZDG ter cit. v op. 12 ter B. Žolnir cit. v op. 19.

Za prave tiskarne so bile ugodnejše razmere na Štajerskem šele po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline. Konec septembra 1944 so prepeljali z Moravškega obe tiskarni (8-A in 4-M), kjer zaradi stalnega sovražnikovega kontroliranja terena nista mogli več tiskati. V začetku novembra 1944 se je preselilo na področje Zgornje Savinjske doline še osebje tiskarne 7-A iz Kamniške Bistrice.⁴² Tiskarne na Štajerskem pa niso dolgo tiskale, saj so morale prenehati z delom že v začetku decembra 1944, ko so Nemci pričeli ofenzivo na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline. Osebje Pohorske tiskarne (4-M) in grafičnega oddelka CT KPS za Gorenjsko, Štajersko in Koroško se je prebilo 23. decembra 1944 pri Jevnici prek Save in nadaljevalo delo v tiskarnah na Dolenjskem. Osebje tiskarne Pravica (7-A) so ob selitvi na Dolenjsko zajeli Nemci in ga postrelili.⁴³ V kratkem času enega meseca (od 2. oktobra do 8. novembra 1944), za kolikor so poročila ohranjena, sta izdelali dve tiskarni 4-M (Krim, pozneje imenovana Pohorska tiskarna) in 8-M (podružnica Partizanske tiskarne) skupaj 26 raznih tiskov v nakladi 125 350 izvodov.⁴⁴

Na Koroškem so v letu 1944 po združitvi nekaterih tehnik iz leta 1943 (podjunske tehnike s pokrajinsko tehniko za Koroško) bile ustanovljene 4 tehnike, ki so razmnoževale osvobodilni tisk vse do osvoboditve.⁴⁵

Kakor je bila na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem organizirana centralna tehnika KPS, ki je imela nalogo organizirati tehnike in tiskarne, razmeščati tiskarski ali tehnični kader, razdeljevati rokopise med posamezne tehnike in tiskarne, usmerjati kolportažo oziroma imeti razvid nad izdelano literaturo, kontrolirati relejno in organizirati dobro nabavno omrežje, tako so bile tudi v Slovenskem Primorju, na Gorenjskem in Štajerskem organizirane v začetku leta 1944 pri pokrajinskih vodstvih pokrajinske tehnike, ki so imele enake naloge na svojih področjih.⁴⁶

⁴² Tiskarno 4-M iz gozdnega bunkerja v Matetovem hribu so preselili na Brdo pri Šmartnem ob Dreti, kjer je začela tiskati že 2. X. 1944 ter dobila ime tiskarna Krim. Že 16. X. so jo morali preseliti v Mačkin kot pri Novi Štifti, kjer je delala pod imenom Pohorska tiskarna do nemške ofenzive v začetku decembra 1944, ko je morala prenehati obratovati. Drugo tiskarno 8-A s strojem znamke Heidelberg pa so preselili v Kropo pri Bočni, kjer je delala kot podružnica Partizanske tiskarne oziroma pod šifro 8-M do 8. XI. 1944, ko je prenehala delati. Osebje tiskarne 7-A iz Kamniške Bistrice se je preselilo na obronke Lepenatke k posestniku Alojzu Jelšniku p. d. Čretniku, kjer so pričeli nato sredi novembra 1944 tiskati kot tiskarna Pravica vse do nemške ofenzive v začetku decembra 1944. — Poročilo CT KPS graf. odd. za Gorenjsko, Štajersko in Koroško št. 65 z dne 12. XI. 1944 in št. 245 z dne 23. XI. 1944.

⁴³ Melik Gojmir, Partizanske tiskarne na Štajerskem v borbi za svobodo. Savinjski vestnik, Celje 1954, št. 28—32.

⁴⁴ Tiskarna 4-M je izdelala 2 številki Ljudske pravice, 1 št. Totega lista, 1 brošuro (Sovjetska žena v osvobodilnem boju), 5 letakov in 6 drugih drobnih tiskov. Tiskarna 8-M pa je izdelala 1 štev. Slov. poročevalca, 1 brošuro (O agrarnem in kmečkem vprašanju), 4 letake in 5 drugih drobnih tiskov. Tiskarna 7-A pa je izdelala 1 brošuro (Pravljica o OF) in več številčk Ljudske pravice. — Poročilo cit. v opombi 42.

⁴⁵ Tehnika OK Velikovec, ustanovljena aprila 1944 in imenovana nato Obir pod vrhom Ojstre, se je selila v Solčavo in Robanov kot in se združila s tehniko TC-55, tehnika OK Mežica imenovana Netopir na zahodnih pobočjih Uršlje gore nad Zagradom, ki je od oktobra 1944 spadala v pokrajinsko tehniko za Štajersko, tehnika TC-55 na gori Macen med Bajdišami in Borovljami, ki je začela delati 25. XI. 1944 ter delala do osvoboditve in tehnika v Ziljski dolini za Beljaški okraj na koroški strani Karavank. — Glej J. Krall cit. v opombi 19.

⁴⁶ Za Gorenjsko glej delo cit. v op. 3 str. 30, za Slov. Primorje glej V. Ilvar cit. v op. 31, za Štajersko glej R. Zakonjšek-Cankar cit. v op. 41.

Partizansko tiskarstvo je kljub mnogim okoliščinam, ki so zavirale njegov razvoj, doživelo pri nas izreden razmah in visoko raven. Če pomislimo, da je Slovenija, ta majhen del naše države, bila razkosana in razdeljena z močno utrjeno mejo med okupacijskimi področji, da je ozemlje Slovenije v vojaškem pogledu za okupatorje pomenilo važno križišče prometnih poti na njihova glavna bojišča in da je prav Slovenija s svojimi mnogimi prometnimi žilami predstavljala zanje ozemlje, ki ga je zato bilo vojaško razmeroma lahko obvladati, je razumljivo, da se je moralo naše osvobodilno gibanje posluževati stroge konspiracije, ki je bila v našem ilegalnem tiskarstvu in partizanski saniteti izpopolnjena do vseh podrobnosti. Vse ilegalne tehnike in tiskarne so bile od svojih začetkov v Ljubljani pa vse do konca vojne na osvobojenih, pol-osvobojenih in okupiranih ozemljih v res najiznajdljiveje prikritih hišnih bunkerjih po mestih in vaseh ali v bunkerjih in barakah, ki so bile skrite v težko pristopnih grapah naših gora (npr. tehnika Krn, tiskarna Slovenija in Doberdob), v oddaljenih in skritih predelih naših gozdov (tehnike in tiskarne na Dolenjskem), v vrtačah in zijalkah našega kraškega sveta (tehniko Snežnik in Obir). Razumljivo je, da so bile življenjske in delovne razmere partizanskih tiskarjev v takih okoliščinah res težke, še posebno če vemo, da so smeli tiskarji zapuščati svoja podzemna bivališča večinoma le ponoči in da so morali vsako sled v tiskarno in iz nje skrbno zabrisati, kar je bilo izredno težko in zamudno še posebno pozimi. Kljub skrajni konspiraciji je le uspelo od časa do časa okupatorju s pomočjo domačih izdajalcev odkriti tudi tehniko ali tiskarno (npr. tehniko Meta v Mišačah, Podlimbarski na Moravškem, Prešeren in Aškerc na Kozjanskem, tiskarno Julija v Poljanski dolini). V mnogih primerih so si tiskarji rešili življenje, včasih pa je okupatorju uspelo uničiti tehniko z njenimi sodelavci vred (npr. tehnika v Vežsterskem mlinu v Škofji Loki, tehnika Aškerc na Kozjanskem).

Po doslej zbranih podatkih je na vsem slovenskem etničnem ozemlju razmnoževalo narodnoosvobodilni tisk v obdobju narodnoosvobodilnega boja 173 partizanskih tehnik (od tega 54 vojaških) ter 30 ilegalnih tiskarn (2 vojaški). Nekatere so iz konspirativnih razlogov po trikrat spremenile svoje ime ali šifro.⁴⁷ Od skupnega števila tehnik in tiskarn je razmnoževalo ali tiskalo osvobodilni tisk v Ljubljani in bližnji okolici okoli 35 tehnik⁴⁸ in 6 ilegalnih tiskarn,⁴⁹ na Dolenjskem, v Beli krajini, na Kočevskem in Notranjskem 41 tehnik (od teh 21 vojaških) in 3 tiskarne, v Slovenskem Primorju 35 tehnik (od teh 14 vojaških)⁵⁰ in 3 tiskarne, na Gorenjskem 28 tehnik (od teh 7 vojaških) in 6 tiskarn (do septembra 1944, nato samo 2), na Štajerskem 28 tehnik (od teh 6 vojaških) in 3 tiskarne (od oktobra do decembra 1944) in na Koroškem 5 tehnik.⁵¹

⁴⁷ Primerjaj: Bibliografija NOR 1941—1945 str. 803—806, 808—810 in str. 814.

⁴⁸ Število je le približno, ker še ni mogoče ugotoviti, koliko je bilo samostojnih tehnik z lastnimi razmnoževalnimi stroji, ker so tehnike stalno menjavale svoja mesta. Doslej je ugotovljeno le število ulic in hišnih števil oz. stanovanj v posameznih ljubljanskih rajonih, v katerih so razmnoževale ciklostilne tehnike, in teh je doslej ugotovljenih 55. — Prim. Bibl. izd. u NOR in Arigler A., citirano v op. 5.

⁴⁹ Od legalnih tiskarn so tiskale osvobodilni tisk tiskarna bratov Tuma, Slovenija, Blasnikova in Učiteljska tiskarna. — M. Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike. Ljubljana v ilegali, I. str. 235—238.

⁵⁰ Prim. M. Breclj, Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem. Brošure in knjige. Nova Gorica 1965 str. 166, 167.

⁵¹ Prim. tudi kartoteko tehnik v IZDG.

V narodnoosvobodilnem tisku, ki so ga razmnoževale partizanske tehnike in tiskarne, srečujemo že od vsega začetka po obliki vse vrste, od kratkih gesel, pisanih z roko ali razmnoženih z malimi ročnimi stavnicami, in daljših besedil, razmnoževanih s pisalnim strojem in na ciklostilu ali z drugimi tehničnimi pripomočki (opalograf, šapirograf), pa vse do popolnih večbarvnih tiskov iz naših ilegalnih tiskarn.

Ves osvobodilni tisk, ki je izhajal v letih 1941—1945 na slovenskem ozemlju, je torej izredno pisan in bogat, kar izpričuje tudi Bibliografija izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945, ki jo je izdal konec leta 1964 Vojno-istorijski institut v Beogradu in ki vključuje med narodnoosvobodilnim tiskom drugih republik tudi slovenski periodični in neperiodični narodnoosvobodilni tisk. To izredno obsežno (815 strani) in bogato ilustrirano bibliografsko delo vsebuje veliko podatkov, precej bibliografskih opomb z navedbo hranišč posameznih tiskov in večje število raznih kazal, kar še povečuje njegovo uporabnost. Kljub vsemu resnemu prizadevanju, da bi bilo čim popolnejše in natančno, pa ima še precej nerazrešenih podatkov predvsem glede letnic, tehnik ali tiskarn in kratic, kar je najbolje videti ob primerjavi z res skrbno izdelano regionalno bibliografijo neperiodičnega primorskega tiska (Marijan Breclj, Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem), ki jo je izdala v začetku lanskega leta Goriška knjižnica v Novi Gorici in ob primerjavi z drugimi tematskimi bibliografijami in bibliografskimi pregledi narodnoosvobodilnega tiska, ki jih je doslej objavljenih že okoli 30.⁵²

Zgoraj navedena jugoslovanska bibliografija, ki vsebuje tako periodični kot neperiodični slovenski osvobodilni tisk iz vseh slovenskih pokrajin in celo osvobodilni tisk, ki je izšel izven meja našega etničnega ozemlja (v Bariju in Gravini ter v Dalmaciji in Beogradu), izkazuje 294 časopisov, ki so jih izdajale enote in ustanove NOV in PO Slovenije ter 152 časopisov, ki so jih izdajali razni oblastni in politični organi ter organizacije in civilne ustanove med NOB na Slovenskem. Če prištejemo k temu še redna radijska poročila oziroma vestnike, ki jih ta bibliografija ni upoštevala in popisala, po doslej zbranih podatkih jih je 101,⁵³ znaša skupno število vseh periodičnih listov 547. Od neperiodičnega tiska (brošure in knjige) so izdale vojaške enote in ustanove NOV in PO Slovenije 335 raznih brošur in knjig, civilne ustanove pa 495. Vseh po naslovu različnih knjig in brošur, natisnjenih med NOB pri nas, je torej 830. Če pa upoštevamo, da je izšlo od tega 187 brošur in knjig v več izdajah (od 1 do 17 ponatisov v raznih tehnikah),⁵⁴ znaša skupno število izdanih brošur in knjig 1289 bibliografskih enot neperiodičnega osvobodilnega tiska. Toliko pa jih izkazuje navedena jugoslovanska bibliografija za Slovenijo.⁵⁵

Ob vprašanju števila tiskov, ki so jih izdelale vse partizanske tehnike in tiskarne v Sloveniji med osvobodilnim bojem, je treba poudariti, da nimamo še nobenega bibliografskega dela, ki bi popisalo tudi ves osvobodilni drobni tisk (to je letake, lepake, okrožnice itd.). To pa je bil eden najbolj razširjenih

⁵² Glej v op. 50 citirano bibliografijo, opombe 1—30 na straneh 9—16.

⁵³ Glej inventarno knjigo periodičnih časopisov v IZDG.

⁵⁴ Npr. brošuro dr. Metoda Mikuža, Kri mučencev — naše seme, so poleg centralne tehnike Urške 14 razmnožile še 4 gorenjske tehnike, 8 primorskih tehnik, 1 štajerska tehnika in še 2 neugotovljeni tehniki. — Glej Bibliogr. NOR, štev. 6042-6053 in M. Breclj, Bibliograf. part. tiska na Primorskem št. 168—175.

⁵⁵ IZDG ima inventariziranih 572 periodičnih listov in 1344 enot neperiodične literature.

načinov neposrednega obveščanja in propagande med NOB. Popis te vrste tiska, ki ga je bilo izdanega največ in v najrazličnejših oblikah ter v najvišjih nakladah,⁵⁶ je šele na začetku in je doslej bibliografsko obdelan le drobní narodnoosvobodilni tisk, izdelan in razširjen v Ljubljani v letih 1941—1945. Ta vsebuje 175 letakov oziroma 114 raznih trosilnih listkov⁵⁷ in bibliografski popis 234 letakov in lepakov iz vse Slovenije za leti 1941 in 1942 v 285 natisih.⁵⁸

Pri nas je še nerešeno tudi vprašanje bibliografije člankov in drugih sestavkov v številnih periodikah iz časa osvobodilnega boja. Ponatisi in popisi člankov, vsaj za nekatere vidnejše osebnosti iz našega političnega in kulturnega ustvarjanja med NOB sicer že obstajajo,⁵⁹ za mnoge druge pisce naše osvobodilne besede pa takih popisov še ni. Vse težje jih bo sestaviti (če morda že ne nemogoče), kolikor bolj se odmika čas njihove objave in bleđi spomin tako avtorjev samih kot urednikov teh časopisov, zakaj mnogo člankov in sestavkov je anonimnih ali podpisanih le s psevdonimi ali partizanskimi imeni.

Zanimiva je rast narodnoosvobodilnega tiska v posameznih obdobjih in letih našega narodnoosvobodilnega boja, to je od prvega poziva CK KPS ob napadu fašističnih sil na Jugoslavijo (letak z dne 6. aprila 1941) in prve številke Slovenskega poročevalca iz srede maja 1941, pa vse do zgodovinske posebne izdaje Slovenskega poročevalca, natisnjene v Ljubljani še ilegalno in razširjenega med prebivalstvo na dan osvoboditve Ljubljane.

V prvem obdobju (od aprila 1941 do prvega osvobojenega ozemlja v letu 1942), ko je bilo središče vsega osvobodilnega gibanja v Ljubljani, je bila središče in izhodišče vsega osvobodilnega tiska tudi Ljubljana. V Ljubljani so leta 1941 razmnoževali ali tiskali 5 osrednjih časopisov,⁶⁰ ki jih je izdajalo ter večinoma tudi pisalo in urejalo vodstvo našega osvobodilnega gibanja.⁶¹

V drugem obdobju (od pomladi 1942 do kapitulacije Italije v jeseni 1943), ko se je preselil osrednji tisk iz Ljubljane na Dolenjsko, je imela Ljubljana svoj tisk. Periodične liste so označevali kot »ljubljska izdaja« ali »izdaja na neosvobojenem ozemlju« ter tiskali tudi že brošure in knjige.⁶² V Ljubljani je začelo izhajati še 5 drugih listov, ki so bili bodisi glasila posameznih skupin v Osvobodilni fronti⁶³ ali pa množičnih in strokovnih organizacij.⁶⁴ S porastom partizanske vojske spomladi 1942 in s formiranjem novih vojaških enot (odredov in grup odredov ter brigad v jeseni 1942), pa se je razmahnil

⁵⁶ Naklade letakov so dosegle višino do 60 000 izvodov. — Glej ekspeditno polo tiskarne Triglav za letak, namenjen nemškim vojakom z dne 30. IX. 1944 v AT IZDG.

⁵⁷ Štefka Bulovec, Drobní tisk, rokopis v IZDG in isto objavljeno za obdobje od aprila 1941 do februarja 1942 v knjigi Ljubljana v ilegali II. Lj. 1961, str. 468—474.

⁵⁸ Darja Ravníkar, Bibliografija letakov iz NOB za leti 1941 in 1942, rokopis v IZDG (naloga za SBK).

⁵⁹ Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz NOB 1941—1945, Ljubljana 1946. — Boris Zíherl, Članki in razprave. Ljubljana 1948. — Boris Kidrič, Zbrano delo, Ljubljana CZ. I. knj. 1958, II. knj. 1959.

⁶⁰ Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF. — Osvobodilna fronta, osrednji organ OF slovenskega naroda. — Delo, organ CK KPS. — Mlada Slovenija, glasilo mladinske OF slovenskega naroda. — Slovenski partizan, organ Poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet.

⁶¹ Glej Viktor Smolej, Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne. Jezik in slovstvo 1955, str. 37.

⁶² Slovenski zbornik 1942, Matej Bor, Previharimo viharje. Dimitrov, O kadrih.

⁶³ Slovenska revolucija, glasilo katoličanov v OF, Sokol v borbi za svobodo, izdali sokoli v OF.

⁶⁴ Narod v ječi, vestnik Slovenske narodne pomoči, Našim ženam, glasilo SPŽZ, Delavska enotnost, vestnik Glav. odbora Delav. enotnosti.

vojaški tisk tako, da je na Dolenjskem in Notranjskem leta 1942 izhajalo že 12 vojaških časopisov,⁶⁵ pojavili pa so se že tudi 4 (samostojni) časopisi v Slovenskem Primorju⁶⁶ in eden na Gorenjskem,⁶⁷ kamor so do tedaj v glavnem prihajali le tiski, natisnjeni v Ljubljani. Tako je leta 1942 izhajalo kar 30 periodičnih listov.⁶⁸

S poživljeno politično dejavnostjo v letu 1943 se je še bolj razmahnil centralni osvobodilni tisk, saj je začela sredi januarja 1943 ponovno izhajati Ljudska pravica, organ KP Slovenije, na novo pa Kmečki glas, vestnik Osvobodilne fronte ter Mladino, glasilo Zveze slovenske mladine, pozneje še Slovenski pionir in Mlada pest. Okrožne tehnike, ki so ponatiskovale skoraj vsa centralna glasila, so začele izdajati celo svoja lastna okrožna glasila.⁶⁹ Poleg ponatisov centralnih listov so izdajali lastne časopise tudi v Slovenskem Primorju,⁷⁰ na Koroškem⁷¹ in Štajerskem.⁷²

Se posebno se je razvil periodični osvobodilni tisk v tretjem obdobju, to je po kapitulaciji Italije, ko je nastala vrsta novih operativnih in zalednih vojaških enot, od katerih so mnoge začele izdajati svoja lastna vojaška glasila, tako da je bilo ob koncu leta 1943 kar 58 vojaških časopisov in 32 časopisov, ki so jih izdajale razne civilne ustanove in organizacije, skupaj torej že 90 različnih časopisov.⁷³

Višek je dosegel osvobodilni tisk v letu 1944, ko se je poleg osrednjega tiska razmahnil tudi pokrajinski tisk, ki je bil zlasti močan v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, razvil pa se je kljub težjim razmeram tudi na Štajerskem in na Koroškem. V tem obdobju se je poleg tiska, razmnoženega v ciklostilnih tehnikah, vse bolj širil zopet (strojni) tisk iz partizanskih tiskarn, ki so tiskale osvobodilni tisk v letu 1944 že v vseh slovenskih pokrajinah, razen na Koroškem.

Poleg osrednjih glasil, ki sta jih v letih 1944 in 1945 tiskali v velikih nakladah obe centralni tiskarni,⁷⁴ so izdajali okrožni odbori OF na centralnem osvobojenem ozemlju za svoje okoliše lastna ciklostilirana glasila,⁷⁵ prav taka glasila pa tudi pokrajinski in okrožni odbori v Slovenskem Primorju,⁷⁶ na

⁶⁵ Dolenjski partizan, glasilo Dolenjskega odreda; Glas partizanov, glasilo 3. grupe odredov; Krim, glasilo 1. bataljona Ljuba Šercerja; Naša pest, informativni vestnik II. grupe odredov; Notranjski partizan, informativni vestnik bataljona Miloša Zidanška; Partizan, informativni vestnik štaba III. grupe odredov; Partizanski vestnik, glasilo štaba II. bataljona Notranjskega odreda; Partizanski vestnik, Glasilo bataljona Ljuba Šercerja; Pogorišča, glasilo V. bataljona Notranjskega odreda; Bobnar, glasilo Cankarjeve brigade ter 2 stenska časopisa (ZDO in Šercerjeve brigade).

⁶⁶ Soški partizan in zaščitnik, Partizanski komandir, Naprej zastava Slave! in Vestnik PK KPS za Primorsko.

⁶⁷ Baklja, vestnik slov. OF za Gorenjsko (Bibl. NOR št. 8333).

⁶⁸ Bibliografija NOR str. 731.

⁶⁹ Notranjski glas, Mlada Bela krajina idr.

⁷⁰ Primorski poročevalec, Mladi puntar, Slovenka, Mali rod itd.

⁷¹ Koroški poročevalec, inf. vestnik OF za Koroško.

⁷² Samoodločba, pokraj. glasilo KPS za Severno Slovenijo.

⁷³ Glej Bibliogr. NOR str. 731, 732.

⁷⁴ Naklada osrednjih listov je bila od 3000—10 000 izvodov. V l. 1944 je znašala npr. naklada SP (40 števil) 231 973 izv., naklada LP (31 števil) 171 226 izvodov, Slov. partizana oz. Naše vojske (21 števil) pa 105 500 izvodov. Najvišjo naklado so imele št. 33-35 SP in št. 23-27 LP ter št. 14-16 Naše vojske, ki so izšle oktobra l. 1944 v 10.000 izvodih. — Glej ekspeditivne pole obeh tiskarn v AT IZDG.

⁷⁵ OOOF Novo mesto je izdajal Glas Dolenjske in Novice, OOOF Ribnica Od Barja do Kolpe in Svoboda, OOOF Notranjsko-ribniški pa med Rogom in Dolomiti.

⁷⁶ Primorski kmečki glas, Matajur.

Gorenjskem,⁷⁷ Štajerskem,⁷⁸ in Koroškem.⁷⁹ Tako je leta 1944 izšlo kar 296 periodičnih glasil (od teh 193 vojaških) in se je njih število v primerjavi z letom 1943 več kot potrojilo.⁸⁰

Vzrok za tako nenaden porast osvobodilnega tiska v letu 1944 je predvsem v izrednem razmahu osvobodilnega gibanja po kapitulaciji. Italije tudi v drugih pokrajinah, posebno v Slovenskem Primorju. Saj je npr. od skupnega števila 177 časopisov, kolikor jih je tamkaj izšlo med NOB, samo v letu 1944 izšlo 120 časopisov (od teh 107 slovenskih, 7 italijanskih in 6 dvojezičnih).⁸¹

Ob vsesplošnem razmahu osvobodilnega tiska v jeseni in pozimi 1943/44 je razumljivo, da je bila že spomladi 1944 organizirana tudi dopisniška in poročevalska služba, kar je omogočalo, da se je dvignila tudi njegova kakovost. K temu je v znatni meri pripomogla tudi prva novinarska konferenca 5. in 6. maja 1944 v Metliki, združena z razstavo partizanskega tiska, kjer se je zbralo okoli 100 novinarjev, propagandistov in partizanskih tiskarjev. Na dvodnevni konferenci so razpravljali o nalogah novinarjev, vsebinski in formalni plati osvobodilnega tiska, dopisništvu in informacijah itd., kar je zelo vplivalo na nadaljnji razvoj našega narodnoosvobodilnega tiska.⁸²

Zaradi mnogoterih dejavnosti, ki jih je razvilo, še posebno po kapitulaciji Italije, osvobodilno gibanje na političnem, kulturno-prosvetnem, vojaško-strokovnem in zakonodajnem področju, se je močno razvevil tudi osvobodilni tisk. Poleg splošnih političnih listov, ki so izhajali že v prejšnjih obdobjih, so začela izhajati posebna službena glasila raznih oblastnih organov⁸³ ter listi za prosvetna in šolska vprašanja.⁸⁴ Še posebno so se pomnožili mladinski in pionirski časopisi,⁸⁵ ki jih je izhajalo ves čas osvobodilnega boja kar 75.⁸⁶ Nastajali so novi ženski⁸⁷ in humoristični listi,⁸⁸ razni vojaški strokovni časopisi⁸⁹ ter zdravniški in bolniški listi.⁹⁰ Zelo številni so bili informativno-propagandni radijski vestniki in poročila, ki so izhajala dnevno in pa dnevno ali večkrat tedensko izhajajoči pregledi političnih in vojnih dogodkov ter informacijski vestniki, ki so jih izdajali razni propagandni odseki tako vojaških kakor tudi številnih civilnih ustanov, za katere je izdajala poročila novoustanovljena podružnica TANJUG za Slovenijo. Omeniti je treba tudi prvi dnevnik, ki je izhajal med našim osvobodilnim bojem, to je Partizanski dnevnik. Ciklostiliranega je začel izdajati že 26. novembra 1943 propagandni odsek Triglavске divizije. Nato ga je izdajal propagandni odsek IX. korpusa, dokler ni 1. junija 1944 postal glasilo Osvobodilne fronte za Gorenjsko in Primorsko in je dnev-

⁷⁷ Gorenjski glas, Gorenjski kmečki glas, Jeseniški kovinar.

⁷⁸ Novi čas, Slovenski vestnik, Štajerski poročevalec.

⁷⁹ Celovški vestnik, Koroška v borbi, Slovenski tednik.

⁸⁰ Bibliogr. NOR str. 732—735.

⁸¹ Glej Miša Salamun, Slovensko periodično časopisje. Partizanska periodika v knjigi Studijska knjižnica v Kopru 1951—1961, str. 88—98.

⁸² Slov. poročevalec 1944 št. 11, str. 3 in brošura Novinarji zborujejo, poročilo o prvi novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju 1944.

⁸³ Uradni list SNOS, volilni in tekmovalni vestniki okrož. oz. okraj. odborov OF.

⁸⁴ Prosveta, Učiteljski list, Učiteljski svetovalec.

⁸⁵ Mlada pest, Mladi rod, Slov. pionir itd.

⁸⁶ Glej D. Jeršek-M. Kacin-A. Nedog, Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945. Lj. 1963, str. 171—178.

⁸⁷ Slovenka, Slovenke pod Karavankami, Borbena Slovenka.

⁸⁸ Pavliha, Partizanski toti list.

⁸⁹ Topničar, Kurir, Zveznik, Minerski glas itd.

⁹⁰ Partizanski zdravstveni vestnik, Bolniški list SVPB Franja itd.

no izhajal tiskan vse do osvoboditve.⁹¹ Dnevnik so postale na centralnem osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem šele tik pred osvoboditvijo tudi Novice, glasilo Osvobodilne fronte za Dolenjsko in Notranjsko, ki so konec januarja 1945 začele izhajati najprej dvakrat oziroma trikrat na teden, od številke 28 (to je 9. aprila 1945) pa so postale dnevnik in so izhajale do 27. aprila 1945.⁹²

Pozimi 1944/45 se je število periodičnih listov občutno zmanjšalo, saj jih je izhajalo leta 1945 le 108 (od teh le 59 vojaških). Večino vojaških časopisov so nadomestili tedaj osrednji listi, ki so imeli že skoraj pri vseh vojaških enotah in civilnih forumih svoje poročevalce ali dopisnike. Mnogo listov je prenehalo izhajati, posebno na Gorenjskem (v kamniškem okrožju) in na Štajerskem zaradi okupatorjevih ofenziv in poostrene okupatorjeve kontrole, spričo česar so tamkaj morale prenehati z delom vse tiskarne, pa tudi mnogo ciklostilnih tehnik.⁹³

Ob našem slovenskem osvobodilnem periodičnem tisku, ki je izhajal na centralnem osvobojenem ozemlju, je izhajal v letih 1944 in 1945 za italijanske borce tudi časopis *Il corriere partigiano*, ki je bil glasilo italijanskih enot v sestavi NOV in PO Slovenije. Izhajal je tiskan v 1500 do 1700 izvodih, leta 1945 pa še ciklostilirani časopis *Gioventù in lotta*, glasilo protifašistične mladine XXIV. italijanske brigade Fontanot. Za avstrijske protifašistične borce je izšlo glasilo avstrijske Osvobodilne fronte *Oesterreichischer Freiheitskämpfer*. Poleg italijanskega in nemškega glasila, ki so ju tiskale centralne tiskarne za tuje protifašistične borce, je izhajalo v Slovenskem Primorju v letu 1944 in 1945 kar 12 časopisov v italijanskem jeziku, med temi tudi tiskan časopis *Il nostro avvenire*, glasilo Italijanov iz Trsta in Primorja, pripadnikov gibanja za novo Jugoslavijo ter ciklostilirani *Bolletino*, list tržaškega odbora Društva prijateljev nove Jugoslavije in 8 listov z dvojezično vsebino (slovensko in italijansko).⁹⁴ Na Koroškem so izhajali 3 naši časopisi tudi v nemščini.⁹⁵

Podoben razvoj kot periodični osvobodilni tisk je napravil tudi neperiodični tisk. Leta 1941 je izhajal v glavnem le periodični in drobni osvobodilni tisk. Že leta 1942 so se pojavile prve brošure politično-vzgojne vsebine in prve partizanske pesmarice. V tem letu je izšlo že 24 raznih brošur ali knjig. Naslednje leto je bilo razmnoženih 119 različnih brošur, medtem ko je bilo v letu 1944 izdanih že 453 brošur ali knjig.

V štirih mesecih leta 1945 je bilo do osvoboditve izdanih še 132 brošur. Število izdanih brošur v posameznih letih pa je še nekoliko večje, ker je k tem brošuram treba prišteti še 102 brošuri, za katere doslej ni bilo mogoče ugotoviti točnega leta izdaje.

Najštevilnejša je bila v začetku politična literatura, za katero je skrbela agitacijsko-propagandna komisija pri CK KPS, ki je že leta 1942 začela iz-

⁹¹ Glej op. 32.

⁹² Glej op. 28.

⁹³ Glej E. Cesar cit. v op. 17 in G. Melik cit. v op. 43.

⁹⁴ *Bollettino*, *Bollettino del fronte della gioventù*, *Il Corriere Garibaldino*, *Gioventù nuova*, *Il Lavoratore*, *La lotta*, *Il nostro avvenire*, *Notizie*, *Trieste in gara*, *La voce del bosco*, *La voce del mare*, *La rassegna della stampa*.

Bratstvo-Fratellanza, *Delavska enotnost-Unita operaia*, *Matajur*, *Mladina-La gioventù*, *Ultime della radio-Radio vestnik*, *Uradni list SNOS-Giornale ufficiale del Consiglio nazionale di liberazione Slovenia*, *Radio vesti-Radio notizie*, *Sguardo agli avvenimenti settimanali-Tedenski pregled dogodkov*.

⁹⁵ *Die Einheit*, *Die Freiheit*, *Informationsblatt der Einheit*.

dajati posebno zbirko (serijo) knjižic pod naslovom Knjižice agit.-prop. komisije pri CK KPS. Samo v tej zbirki je izšlo v vseh letih NOB 16 zvezkov (20 števil).⁹⁶ Pozneje so izhajali v obliki brošur razni politični govori, referati in sestavki, ki so izšli tudi v knjižnih zbirkah. IOOF jih je izdajal kar šest pod različnimi naslovi.⁹⁷

Take zbirke knjižic je izdajalo tudi glavno poveljstvo in pozneje glavni štab NOV in PO Slovenije⁹⁸ ter druge vojaške enote in ustanove. Vseh knjižnih zbirk je bilo 33⁹⁹ ter je v njih izšlo 139 različnih brošur ali knjižic.

Poleg politične in strokovne literature so med NOB izdajali veliko brošur z reportažami, ki so bile ena izmed najbolj priljubljenih oblik besedil v prozi. Ves čas osvobodilnega boja je izšla vrsta brošur z reportažami iz bojev raznih partizanskih enot. Znani sta prvi daljši reportaži, izdani v obliki brošur, o bojih in zmagah prvih slovenskih brigad na Dolenjskem (D. Bravničar-Matej, Dob — fašistični grob in Boj v Jelenovem žlebu), katerima so se pozneje pridružile številne reportaže iz bojev na novo ustanovljenih brigad,¹⁰⁰ divizij¹⁰¹ in korpusov.¹⁰² Zelo številna je dalje med neperiodičnim tiskom vojaško-vzgojna literatura, saj so za razne vojaške šole in tečaje izdali vse vrste učbenikov in priročnikov.¹⁰³ Ko so pozimi 1943 in spomladi 1944 organizirali na osvobojenem ozemlju šole (osnovne in gimnazije), so za šoloobvezno mladino natisnili razne učbenike in vadnice,¹⁰⁴ izdali pa celo nekaj učbenikov in priročnikov s področja zdravstva in medicine ter veterine.¹⁰⁵ Za razne partizanske kulturne prireditve so izšli manjši zborniki z izbori iz del slovenskih književnikov¹⁰⁶ ter razne spominske brošure, izdane ob raznih pomembnih obletnicah.¹⁰⁷ Natisnili so tudi vrsto dramskih tekstov in skečev¹⁰⁸ za partizanska gledališča in vojaške igralne skupine ter posebne umetniške mape z deli naših umetnikov-partizanov¹⁰⁹ in nekaj pesmaric, opremljenih z notami,¹¹⁰ ki so lep dokaz

⁹⁶ Bibliografija NOR, str. 796.

⁹⁷ Zbor odposlancev Slovenskega naroda (2 zvezka). — Prvo zasedanje SNOS (4 zvezki). — Knjižnica »Pregleda dogodkov« (10 zvezkov). — Gradivo za predavateljske skupine (7 zvezkov). — Izdaje propadadne komisije IOOF (5 zvezkov). — Knjižnica Slovenskega poročevalca (1 zvezek).

⁹⁸ Knjižice Glavnega poveljstva slov. NOV in PO (8 zvezkov). — Vojaška strokovna knjižica (39 zvezkov).

⁹⁹ Glej Bibliografijo NOR str. 793—797.

¹⁰⁰ Npr. J. Avšič, Naš pohod v Beneško Slovenijo, Zmaga artilerije pri Žužemberku, Trebnje, Mirna peč, itd.

¹⁰¹ Npr. C. Rus, XVIII. divizija v zasedah, S. Škrabar, Med tanki in zasedami, Trikrat Štampetov most, XXX. divizija v ofenzivi itd.

¹⁰² Bača, Leto borb ob Soči, Eno leto IX. korpusa itd.

¹⁰³ Npr. Pouk o streljanju z artilerijskimi orožji, Prehodi čez reke, Priročnik za čitanje kart, Razstrelivo in njegova uporaba itd.

¹⁰⁴ Npr. Solo smo odprli, Ruska čitanka za gimnazije, Latinska vadnica, Slovenija, priročnik za zemljepisje, F. Zwitter, Pregled zgodovine Slovencev itd.

¹⁰⁵ Ranjenec in rane, dr. I. Tavčar, Anatomija in fiziologija, Vojna kirurgija I. del, itd. Hipologija, Konj, njegovo zdravje in bolezni idr.

¹⁰⁶ Npr. Tiran, Od Prešerna do danes, Izbor pesmi in proze za naše prireditve, Naša beseda I. in II. del., Slovenska beseda itd.

¹⁰⁷ Ob obletnici rojstva S. Gregorčiča, Za 100-letnico rojstva Josipa Jurčiča, Ob 25-letnici smrti Ivana Cankarja, ob 100-letnici Prešernove Zdravljice itd.

¹⁰⁸ Bor, Raztrganci, M. Klopčič, Mati, M. Kozina, Štirje bratje, itd.

¹⁰⁹ D. Klemenčič-Maj, V imenu Kristusovih ran, N. Pirnat, Domovi, ječe, gozdovi, N. Pirnat-F. Mihelič, Naša borba.

¹¹⁰ Npr. Partizanska pesem, izdal prop. odd. Glav. štaba 1945, Janez Kuhar, Koračnice, izdal odd. za prosveto SNOS 1944, V nove zarje, izd. prop. ods. IX. korpusa itd.

umetniškega in glasbenega ustvarjanja med NOB ter visoke tehnične zmogljivosti partizanskih tehnik in tiskarn.

Ves osvobodilni tisk, ki so ga ustvarjali ljudje vseh poklicev, od delavcev do izobražencev, od našega kmečkega človeka do umetnika, ter vseh starosti in različnih svetovnonazorskih usmerjenosti,¹¹¹ je imel važno vlogo pri dvigu borbene in politične zavesti naših ljudi. Bil je nosilec in propagator svobodoljubnih idej, krepil je duha odpora, širil misel bratstva med narodi in bil načrtovalec rešilne poti izpod jarma zavojevalcev. In prav v tem je njegov pomen in veličina.

¹¹¹ Glej op. 61.